

EXPANSIUNEA LOGICĂ. MOMENTUL LOGIC ORIGINAR AL GÂNDIRII (I)

CEZAR ROȘU

Un filosof poate fi considerat cu adevărat mare când, indiferent asupra a ce reflectezi, ți se întâmplă să cazi invariabil peste constantele sistemului său (care sunt aceste constante, nu fac obiectul lucrării de față). Doar cu o viziune asupra lumii sprijinită pe o logică speculativă sau, cum îi mai spune Constantin Noica, reală, sistemul poate rezista ispitelor de a-l demola. Or, o logică reală presupune o realitate originară a lucrurilor și gândurilor (mediul fundamental hegelian al unității subiectivului cu obiectivul, informateria, matricea sincronă din care realitățile, prin epuizarea tuturor posibilităților de combinare a elementelor ei, se distribuie diacronic), un fundament ultim al lumii: unda, care la Noica se află la originea cuplului indistinct al începuturilor în lucruri, precum și în gânduri, ca moment logic mai originar. Această viziune oferă acestuia posibilitatea să surprindă cu gândul, cu orice gând oricât de paradoxal, tiparele naturii, ale gândirii, ale istoriei sau culturii.

Acest lucru este posibil în cazul în care filosoful are o veritabilă viziune asupra lumii (o *Weltanschauung*), nu doar o simplă imagine asupra ei (*Weltbild*), ceea ce îl face pe Constantin Noica să nu mai caute, precum Goethe în zadar „planta arhetipală”, ci tipul, programul, modelul înscris în lucruri. Încă din epilogul cărții *Douăzeci și șapte trepte ale realului* se întrevede viziunea sa ondulatorie asupra lumii (asemănătoare mecanicii ondulatorii din știința fizicii): „toată realitatea pare o împachetare și despachetare de unde”¹. Este o viziune ontologică, condiționată antropologic, o *Weltanschauung* care, deși are la bază o imagine intuitiv-empirică, nu este o concepție științifică (există diferențe între viziunea ondulatorie a lui Noica și fizica ondulatorie), adică un *Weltbild* (o imagine despre lume, o însumare a rezultatelor experimentale).

Cu toate că viziunea lui Noica își are obârșia în fizica maxwelliană a câmpurilor electromagnetice și cea einsteiniană a relativizării spațiului și timpului, anumite aspecte ale ontologiei și logicii sale nu pot fi înțelese până la capăt decât în lumina fizicii cuantice cu enigmaticul său salt în vid, pe care nu a aprofundat-o, și a teoriilor complexității contemporane. Pe o astfel de viziune își construiește el ontologia și logica în care contradicția nu va mai fi *de anulare* ci, asemeni ontologiei, *de generare*. O logică atotcuprinzătoare, una care să depășească forma apofantică și modul indicativ. Ea trebuie să fie și a optativului, a conjunctivului sau vocativului; reflexiunea logică trebuie să-și aibă obârșia nu numai în real, ci și în posibil sau imaginar și să cuprindă formulări care

¹ Constantin Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Științifică, 1969, p. 115.

pot fi conținuturi chiar și pentru forme precare, prelogice, numite de el profaze. Modelul ondulatoriu, dat de o expansiune urmată de o contracțiune și din nou de expansiune prin generare de noi câmpuri, reprezintă atât viziunea lui ontologică cât și concepția lui asupra constituirii logicității.

Există trei rânduiele logice, spune Noica în *Jurnalul de idei*: a realului (legitatea), a gândirii (reflexiunea logică) și a gândirii formulate (propozițiile). Filosofia se îndeletnicește cu toate trei; logica clasică cu ultimele două, iar logica matematică doar cu expresiile și simbolurile celei din urmă cu care operează asupra realului. Începând cu Hegel, tendința logicului a fost să devină filosofie, să acopere realul, nu numai gândirea². Logica ce ar putea să pună ordine în lumea lucrurilor și în cea a gândurilor deopotrivă, Noica o numește – în *Pentru o teorie a câmpurilor logice – speculativă sau filosofică* (a transformărilor) și o concepe ca pe o sinteză între o *logică materială* (ca reflexiune organizată asupra expansiunii gândirii către necesitate, o logică a necesității ca relație) și negația ei *logica formală* (a contracțiunii logice, a conflictului, ce se opune rigid dialecticului, fie în formele ei vechi: noțiunea, judecata și raționamentul, fie în cele moderne: funcția, relația și operația).

Faptul că logica dialectico-speculativă nu a avut parte de același grad de formalizare, este din cauza opoziției rigide a formalului față de dialectic. Pentru a-i crește gradul de formalizare, nu se întrevide altă cale decât încercarea de „dialectizare a logicii formale”³, printr-o relativizare a opoziției dintre logica formal-sincronică (corespunzătoare unei ontologii discrete) și logica formal-diacronică⁴ (corespunzătoare unei ontologii pe care am putea-o numi topologică). Noica vede cele trei logici „ca trei momente ale aceleiași gândiri în desfășurare” și deci putem vorbi de o singură logică pe care a mai numit-o și *logică reală*⁵. Logica reală are la bază o ontologie, numită mai sus topologică, spre deosebire de cea formală care, atunci când i se dau conținuturi, se sprijină pe o ontologie discretă.

După o expansiune a cuplului logic care, cu tensiunea din el, dă naștere unui câmp logic, gândirea, „socotind (...) că a obținut necesitatea și că astfel poate defini generalul”⁶ își caută acum puncte de sprijin, curmând pentru o clipă procesualitatea, cu cel de-al doilea moment, cel de fixație: contracțiunea logică. Dar ajunsă la capătul acesteia, cu conceptul prin care a obținut sistemul (care, spre deosebire de simplul ansamblu de elemente, are o dinamică a interacțiunilor, o tensiune interioară ce poate da naștere unui nou câmp), „gândirea înțelege că procesul ei trebuie reluat”⁷.

Se poate observa și aici modelul ondulatoriu: expansiune-contracțiune-expansiunea contracțiunii, procesualitatea constând acum în înlănțuirea sistemelor însele. Intră în scenă cel de-al treilea moment al logicii reale, logica speculativă, care vine să aducă, cu înlănțuirile ei synalethice – adevărate câmpuri oscilante – unitatea gândirii pe drumul asimptotic al cunoașterii naturii (ca totalitate). S-ar putea crede în legătură cu

² Constantin Noica, *Jurnal de idei*, București, Editura Humanitas, 1990, pp.72-73.

³ Petre Botezatu, *Constituirea logicității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p.143.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Constantin Noica, *Pentru o teorie a câmpurilor logice*, în *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XI, București, Editura Academiei Române, 2015, p. 254.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 267.

această sinteză că constituirea logicității se produce după o schemă hegeliană, însă aici nu este vorba decât despre o relativizare a raportului rigid dintre formal și dialectic în sensul unei dinamici care cuprinde în sânul ei o fixație (asemeni vârtejului format în curgerea râului, dar nedesprins de ea), un răgaz necesar, o clipă, pentru saltul dialectic ce urmează în marele lanț al desfășurărilor gândirii.

Spre deosebire de contracțiunea logică (deductivă) unde în concluzie (care decurge cu necesitate din premise) se face saltul la determinația necesară, trecând peste desfășurarea determinațiilor libere, la expansiunea logică (inductivă) acceptând premisele și respingând concluzia nu avem o contradicție. În inducție nu acceptăm decât concluzii temporare sau parțiale căci, așa cum scrie Constantin Noica în jurnalul său, „inducția este de fapt conversiunea, anastrofa. Nu I se ridică la G, ci d-urile la D-uri”⁸. Logica reală trebuie să le reunească și să și le însușească ca pe momente ale ei. „Dacă n-ai inductiv-deductivul n-ai viața și realul, sau acces la ele”⁹.

Consistența logică dată de formele logice, poate urma două căi: cea cunoscută, didactică, ce se sprijină pe „baza șubredă a noțiunii”¹⁰, care prin compunere și prin inferențe valide o exprimă exterior, sau calea răsturnată a disocierii, a drumului de la complex la simplu pe care o propune Noica în *Scrisori despre logica lui Hermes*. Oricărui demers al gândirii îi apare mai întâi „o totalitate încă nedistinctă”¹¹. Nu-i apare nici individualul, nici generalul, ci un câmp, o indistincție originară, un individual-general¹². Nu ai în minte la început, cu exemplul lui Noica din *Scrisori...*, doi termeni separați de tipul S-P: (cal + alergă), ci alergarea calului.

Reflexiunea logică nu începe cu o compunere, ci cu o descompunere, cu o disociere a unui complex originar. Nu cu generalul începi demersul logic, iar judecata nu este „unicul act al cunoașterii reale” cum credea Nae Ionescu și cu el orientarea psihologistă din jurul lui Lipps¹³. Astfel, drumul invers își are începutul în cuplul logic, în care individualul, deși fixat de generalurile din a căror încrucișare s-a ivit, se deschide către un general nou și, astfel, își face apariția un al treilea termen: determinația (informația, am spune astăzi și o spune chiar Noica în *Jurnal de idei*). În acel moment „generalul își pierde suveranitatea absolută și își face lucrarea logică la rând cu ceilalți doi termeni”¹⁴. Acest lucru este posibil pentru că un cuplu nu se poate detașa de mediul său învăluitor, cum nu se poate detașa vârtejul în curgerea râului. El provoacă și primește permanent solicitările lumii înconjurătoare, în urma cărora grupul determinațiilor începe să prindă contur. Asemeni geometriei, spune Noica în *Scrisori...*, logica începe cu triunghiul format de cei trei termeni constituenți: individual (I), determinații (D), general (G).

Abia cu punerea la lucru a acestora, logica ar putea începe cunoașterea lumii în toată complexitatea ei. Cu ei poate fi acoperit tot spectrul cunoașterii, al științelor exacte, dar și al științelor spiritului, pentru că în structura lor intră infinitul atât timp cât

⁸ Constantin Noica, *Jurnal...*, p. 288.

⁹ *Ibidem*, p. 213.

¹⁰ Constantin Noica, *Pentru o teorie...*, p. 254.

¹¹ *Ibidem*, p. 230.

¹² *Ibidem*, p. 229.

¹³ Alexandru Surdu, *Teoria formelor logico-clasice*, București, Editura Tehnică, 2008, p. 6.

¹⁴ Constantin Noica, *Scrisori despre logica lui Hermes*, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 63.

determinațiile pot fi cele cunoscute ale lucrurilor, cât și cele posibile, nedescoperite încă. Însă termenii nu sunt desfășurați (în ordine explicită, în trei momente) ca la Hegel, ci sunt înfășurați (în ordine implicită, dați toți deodată) în codul care conține programul propriu după care se desfășoară tot ce este în real. Programul nu se derulează totdeauna până la capăt (modelul I-D-G nu se împlinește pretutindeni), cum era silit să o facă în desfășurarea hegheliană, iar termenii nu mai sunt constante în relaționare, ci variabile, relaționarea făcându-se între termeni procesuali, cu devenire proprie. Modelul, deși același ca structură peste tot în sânul ființei, nu se realizează la fel în fiecare realitate și, în plus, în fiecare dintre ele nu se realizează dintr-o dată, ci treptat, gradual (diferențele dintre nivelurile de realitate apar din gradul diferit de înfășurare a ordinii implicite, a rațiunii implicite, cum o numește Noica în *Tratatul de ontologie*).

Astfel, fiecare lucru este în permanent proces, într-o permanentă schimbare, dar nu una haotică, ci ordonată de programul propriu captat din modelul universal spre împlinirea lui (derularea cu succes a programului), spre saturarea generalului. *Id est*, funcțional I și G sunt permanent legați (nu pot exista separați), dar logic-formal îi putem separa în măsura în care, aristotelic vorbind, nu putem cunoaște decât prin general. Noica nu lămurște pe deplin cum apar primele structuri de ordine în procesul logic (el ne descrie doar modelul ondulatoriu: expansiune-contrațiune-expansiunea contrațiunii), cum nelămurită rămâne problema a ceea ce se află la capetele procesului ființei: „la ceea ce a existat înaintea devenirii într-o ființă și la ceea ce va exista după ce ființa se va institui ca ființă”¹⁵. Nelămurit rămâne și „saltul în vidul logic” din câmpul creat de cuplu, de care aminteam la început. Dar o lămurire putem avea dacă încercăm o analogie cu fizica, pe care Noica a avut-o permanent în vedere prin însăși viziunea sa ontologică.

De data asta însă, avem în vedere fizica cuantică cu conceptul ei de *vid cuantic dinamic* (fluctuațiile cuantice ale vidului) și cu saltul electronului de pe un nivel energetic pe altul cu energie superioară, în „lumea” atomului. Cele două șiruri de determinații (d_i și D_i ; $i=1\dots n$) ce apar în sânul cuplului sunt diferite: în timp ce d -urile individualului sunt contingente și concrete, cele ale generalului sunt necesare (fără ele nu se poate rula programul ales de individual) și ideale, putând fi asumate (adică să devină concrete) sau nu. Totuși, în real „nimic nu este în așa fel contingent încât să nu aibă o tensiune necesară”¹⁶, dar este una a statisticului, configurativă (i.e. nesemnificativă).

Ontologic sunt două necesități: una nesemnificativă a individualului cu infinitatea lui „nestăpânită” de determinării și una „semnificativă” a generalului cu infinitatea lui controlată, de astă dată. Când „idealitatea intră în rezonanță cu realitatea fără necesitate, ființa lucrurilor se împlinește”¹⁷, altfel avem, cum spune Noica, rebut de ființă. Semnificativ este că „determinațiile de realitate ale individualului (...) sunt la orice nivel o neîncetată provocare pentru determinațiile de idealitate ale generalului, pe care îl obligă să intre în expansiune, să-și lărgească necesitatea spre a le cuprinde și pe ele”¹⁸. Astfel, în cazul conversiunii D -urilor, cele două șiruri de determinării se modelează reciproc. Adevărurile, generalurile, se educă și ele. „Prima condiție de adevăr se dove-

¹⁵ Alexandru Surdu, *Vocații filosofice românești*, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 94.

¹⁶ Constantin Noica, *Devenirea într-o ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 254.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 255.

dește a fi necesitatea: procesul logic obișnuit, însă, nu dădea necesitatea decât în chip relativ, deși îi identifica pe deplin natura”¹⁹.

Categoriile relației în unitatea (modernă) a lor: cauzalitate-funcție-sistem aduc „necesitatea fără adevăr determinat (expansiunea logică fiind etapa de educare a adevărului în sânul gândirii-n.n.) și generalitatea fără un general corepunzător”²⁰, dar pentru a atinge realul, generalul trebuie definit. Constrațiunea logică, atât cea tradițională (care utilizează metoda deducerii *ex principiis*), cât și cea logico-matematică (care utilizează calculul sau metoda deducerii axiomatice)²¹ realizează conversiunea determinațiilor de la general la individual pornind de la scheme axiomatice fără realitate, dar care pot anticipa realitatea. Ea scurtcircuitează procesele complicate ale profazelor, care prin categorii implicau realul²². Tocmai această scurtcircuitare face ca adevărul să se depărteze, pe măsură ce se capătă mai multă rigoare în expresie și „generalul devine tot mai aproximativ, pe măsură ce individualul devine mai general”²³. Exactitatea obținută prin scurtcircuitarea profazelor menține auto-organizarea prezentă peste tot: la nivelul de jos al materiei, la cel al vieții sau al societății, împlânzind entropia și transformând-o în negentropie.

Cu cele cinci categorii ale relației dinăuntru cuplului logic gândirea în genere (mai mult decât cea logică) caută necesitatea, dar nu o obține fără rest. Necesitatea ca relație este una în desfășurare, ea se păstrează deschisă, astfel încât ea inaugurează, nu încheie procesul de gândire și de aceea „revine, reia și reface mișcarea ei”²⁴.

Constantin Noica ilustrează, cu câteva exemple (în lucrarea sa departamentală pe anul 1969), faptul că, în mod curent, gândirea se rostește în formele ei prelogice, în profaze, și că ea depășește cu fiecare rostire cuprinsul profazelor, iar expansiunea logică cu „mișcarea I-D-G în cerc și reluată, dar de fiecare dată mai deschis”²⁵, prin intensificarea I-urilor și educarea G-urilor, nu înseamnă altceva decât revenirea de fiecare dată asupra aceluiași gând.

Așa s-a întâmplat în istoria gândirii cu *gândul substanței* pe care, cu fiecare lucru, Aristotel cerea să fie invocat; după două milenii, Spinoza îl reia, relevând și el prezența activă a substanței peste tot, dar decretând că nu există decât una. Leibniz îl reia și el, revenind la multiplicitatea infinită de substanțe, dar nu cum o înțelegea Aristotel în lucruri imediat reale, ci ca infinitate de monade²⁶.

Dar, poate, cel mai profund gând, asupra căruia s-a revenit permanent în toată istoria, a fost *gândul nimicului*. Timp de peste o mie de ani înțelegerea noastră a spațiului vid a fost definită de Aristotel. Pentru el conceptul de nimic era paradoxal, ajungând la convingerea că „natura urăște vidul”. În secolul XVII cu Torricelli și Pascal au fost descoperite niște excepții la ura față de vid. În secolul următor, nimicul întrezărit de

¹⁹ Constantin Noica, *Pentru o teorie...*, p. 250.

²⁰ *Ibidem*, p. 251.

²¹ Alexandru Surdu, *Logica clasică și logica matematică*, București, Editura Științifică, 1971, p. 7.

²² Dragoș Popescu, *Categorie, câmp, undă și semnificația contemporană a logicii*, în *Studii de istoria filosofiei românești*, vol. XI, 2015, p. 220.

²³ Constantin Noica, *Pentru o teorie...*, p. 251.

²⁴ *Ibidem*, p. 250.

²⁵ *Ibidem*, p. 244.

²⁶ Constantin Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Științifică, 1969, p. 94.

fizicieni, în urma celebrului „experiment al clopoțelului” părea să fie din nou „ceva”. L-au numit eter luminifer. Cu experimentul Michelson-Morley, al luminii care călătorește cu aceeași viteză în vid, și cu geniul lui Einstein s-a revenit asupra gândului despre nimic și s-a ajuns la înlăturarea conceptului de eter, pentru ca în secolul XX, cu mecanica cuantică, împotriva oricărei logici, din nimic să apară și să dispară particule pentru scurt timp.

Vidul a devenit, ca pe vremea lui Aristotel, din nou viu. Dar, spre deosebire de gândul lui Aristotel, *gândul nimicului* a ieșit acum îmbogățit, dezvăluind un adevăr tulburător și anume că realitatea este legătura profundă între nimicul în care ne aflăm originea și infinitul care ne înconjoară.